

Hannu Salmi, Jenna Kanerva, Harri Kiiskinen ja Filip Ginter

Hannu Salmi, FT, professori,
kulttuurihistoria, Turun yliopistoJenna Kanerva, FM, väitöskirja-
tutkija, tietojenkäsittelytiede –
kielitekniologia, Turun yliopistoHarri Kiiskinen, FT, erikoistutkija,
kulttuurihistoria, Turun yliopistoFilip Ginter, FT, professori,
tietojenkäsittelytiede – kielitekno-
logia, Turun yliopisto

PAIMEN, PIIKA JA EMÄNTÄ

Arvot ja ammatit suomalaisessa näytelmäelokuvassa 1907–2017

Suomalainen elokuva on kuvannut yhteiskuntaa, sen hierarkiaa ja työnjakoa, ensiaskeleistaan lähtien. Ensimmäinen näytelmäelokuva Salaviinanpolttajat (1907) päättyi kohtaukseen, jossa nimismies ja konstaapelit saapuivat pidättämään luvattomat viinankeittäjät. Seuraavana vuonna valmistunut komedia Vasikanhätä (1908) puolestaan esitteli katsojalle kaksi ylioppilasta, joista toinen kävi ostamassa leivoksia "leipuri Heliniltä", toinen vasikanhännän "satulamaakari Sundellilta" (Salmi 2002, 53, 71). Fiktioelokuvat ovat sittemmin tulkinneet suomalaista yhteiskuntaa kertomalla tarinoita ammasteista – nimismiehien ja satulamaakareiden jälkeen lukemattomista muista töistä ja tehtävistä. Elokuvat ovat asettaneet kuvitteelliset pää- ja sivuhenkilönsä yhteiskunnallisten arvostusten keskelle. Tässä artikkelissa tavoittemme on tutkia, miten kansallisfilmografian metatietoja voi hyödyntää rakennettaessa kokonaiskuva ammattillisesta profilista vuosien 1907–2017 näytelmäelokuvaluotannossa.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Näytelmäelokuvan ytimessä on draama. Valkokankaan tarinat ovat syntyneet monenlaisilla tavoilla, alkuperäiskäsikirjoituksista tai näytelmä- ja romaanisovituksista. Samalla elokuvat ovat kuvanneet työn tekemisen maailmaa ja tarjonneet katsojalle tunnistettavia yhteiskunnallisia kiinnekohtia. Leipuri ja nimismiesten lisäksi valkokankaalla on nähty opettajia ja tukkijätkiä, salapoliiseja ja myyjä, isäntiä ja emäntiä, professoreita ja ylioppilaita, piikoja ja renkejä, ministereitä ja presidenttejä. Myös elokuvien nimet ovat viitanneet työnteon maailmaan, jos ajatellaan vaikkapa sellaisia elokuvia kuin *Paimen, piika ja emäntä* (1938), *Nummisuutarit* (1923, 1938, 1957), *Pastori Jussilainen* (1955), *Kaasua, komisario Palmu!* (1961), *Veturimiehet heiluttaa* (1992) tai *Johtaja Uuno Turhapuro pisinismies* (1998).

Aiemmassa tutkimuksessa suomalaisen näytelmäelokuvan ammattillisiin viittauksiin on kiinnitetty huomiota, useimmiten tietyn ammatin tai elämäntilanteen näkökulmasta. Tällaisia teoksia ovat muun muassa Kimmo Laineen *Murheenkryyneistä miehiä? Suomalainen sotilasfarssi 1930-luvulta 1950-luvulle* (1994), Ulla Pielan toimittama *Viran varrelta. Toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa* (1996) ja Jukka Kujalan väitöskirja *Miesopettaja itsenäisyyden ajan Suomessa*

elokuvaan ja omaelämäkerran mukaan (2008). Tutkimuksissa on tarkasteltu armeijan (Laine 1994), lääkäreiden ja sairaanhoitajien (Salmi 1990; Lindqvist 1996), poliisien ja virkavallan (Uusitalo 1996; Kallio 2021), opettajien (Kujala 2008) ja virkamiesten (Stenvall 1996) elokuvallista kuvaa. Laadullisissa tutkimuksissa aineisto on ollut usein rajattu. Esimerkiksi Kujalan tutkimus miesopettajien kuvauksesta analysoi kolmeatoista elokuvaa vuosilta 1938–2001 (Kujala 2008, 246).

Tässä artikkelissa tarkastelemme suomalaista näytelmäelokuvaa yli 1500 teoksen muodostamana kokonaisuutena, joka kattaa ajanjakson autonomian ajan lopulta aina 2000-luvulle asti, ja pyrimme hahmottamaan pitkän aikavälin kokonaiskuvaa. Hyödynnämme digitaalisten ihmistieteiden menetelmiä ja kysymme, miten valkokankaalla on kuviteltu työn tekemistä, arvoja ja ammatteja, ja millaisia muutoksia tässä yhteiskunnallisessa rekisterissä on

Kuva 1. Piian elämän alkutaipaleelta. Katri (Salme Turunen) elokuvassa *Paimen, piika ja emäntä* (Väinän Filmi Oy, 1938). Kuva: Elonet-tietokanta: https://elonet.finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_118662.

tapahtunut. Lähestymme tätä kysymyksenasettelua metatietojen avulla. Ta-voitteena on testata, miten metatietoja voisi hyödyntää silloin, kun halutaan rakentaa kuvaa laajoista elokuva-aineistoista. Suomalaisen elokuvan volyyymi on toki rajallinen, joten teemaa voisi tutkia myös elokuvia katsomalla, laadullisin menetelmin. Metatietojen merkitys kuitenkin korostuu, jos saman kysymyksenasettelun esittää vaikkapa ruotsalaiselle tai yhdysvaltalaiselle elokuvatuotannolle.

Artikkeli perustuu Suomen Akatemian hankkeessa *Movie Making Finland: Finnish fiction films as audiovisual big data, 1907–2017* (MoMaF) tehtyyn tutkimukseen. Lähtökohtana on Kansallisen audiovisuaalisen instituutin ylläpitämä Elonet-tietokanta, joka sisältää kaikkien suomalaisten näytelmäelokuvien metatiedot. Tietokanta tarjoaa runsaasti aineistoa elokuvien fiktiiivisestä maailmasta, niin ammatillisesta kirjosta kuin henkilöihin liitetyistä arvostuksista. Elokuvan näyttelijätiedot sisältävät roolinimet, joihin liittyy usein arvoa tai ammattia ilmaiseva määre. Esimerkiksi Valentin Vaalan *Ihmiset suviyössä* (1948)-elokuvan rooliluettelo kattaa muun muassa sellaisia tarkentavia määreitä kuin ”isäntä”, ”emäntä”, ”tohtori”, ”karjapiika”, ”poliisi”, ”vanginvartija”, ”kättilö” ja ”piika”. Rooliluettelo on kuitenkin puutteellinen, sillä välttämättä kaikkien elokuvan henkilöiden ammattia ei ole tarkennettu. Tämän lisäksi voidaan käyttää metatietoihin sisältyvää laajaa sisältöselostetta, jossa kuvataan yksityiskohtaisesti teoksen juoni. On mahdollista irrottaa kaikkien elokuvien sisältöselosteista arvoon ja ammattiin viittaavat sanat, jolloin rooliluettelon antamia tietoja voidaan täydentää. Kuvaamme ensin nimenomaan niitä menetelmiä, joilla metatietojen perusteella voidaan rakentaa kokonaiskuva elokuvan henkilöihin liitetyistä attribuuteista, ennen kaikkea ammasteista ja arvoista. Sen jälkeen tarkastelemme tällä menetelmällä tehtyjä havaintoja.

Aineisto ja menetelmät

Jotta voisimme analysoida elokuvien sisältöselosteissa esiintyviä arvoja ja ammatteja, on ensiksi pystyttävä tunnistamaan vapaamuotoisesta tekstistä viittaukset näihin. Yksi mahdollinen lähestymistapa on laatia luettelo kiinnostavista ammasteista, ja tämän jälkeen suorittaa merkkipohjainen haku, jossa luettelon ammattitermejä verrataan vapaamuotoisessa tekstissä esiintyviin sanoihin. Vaikkakin joitain tarkoitukseen soveltuvia ontologioita tai terminpankkeja on vapaasti saatavilla, esimerkiksi Yleinen Suomalainen Asiasanasto (YSA, <https://finto.fi/ysa/fi/>), joka sisältää noin 900 amatiksi luokiteltua termiä, tai Wikidata, joka sisältää noin 1300 suomenkielistä ammattia, kyseisten termiluetteloiden kattavuus suhteessa käytössä olevaan aineistoon ei ole ennakolta tiedossa. Toisaalta luettelot sisältävät monia ammatteja, jotka eivät esiinny tutkittavassa aineistossa lainkaan, mutta toisaalta taas hyvin-kin oleelliset aineistossa esiintyvät ammattinimikkeet saattavat kokonaan puuttua käytössä olevista luetteloista. Oman haasteensa tuo aineiston, ja kielen, historiallisuus. Esimerkiksi *Vasikanhäntä*-elokuvassa esiintyvä ”leipuri” löytyy YSA-luokittelusta. Sen sijaan sieltä ei löydy ”satulamaakaria”. YSA-luokittelussa tämä ammatti on muodossa ”satulaseppä”, joka on sen nykyaikaisempi suomenkielinen muoto. Tässä tutkimuksessa pyrimmekin keräämään tekstihakua varten kattavan luettelon ammasteista käyttämällä sekä saatavilla olevia termiluetteloita että laajentamalla näiden kattavuutta louhimalla viittauksia ammasteihin tai arvoihin suoraan vapaamuotoisista sisältöselosteista. Emme ole tehneet eroa arvoon ja ammattiin, sillä esimerkiksi

”tohtori” voi viitata aineistossa kumpaankin. Vaikka käsitteellinen ero on tärkeä, katsomme, että sekä arvo että ammatti antavat johtolankoja suomalaisen elokuvan yhteiskunnallisista sidoksista.

Käytössämme olevien termiluetteloiden laajentamisen olemme suorittaneet seuraavasti. Ensimmäisenä analysoimme vapaamuotoiset sisältöselosteet niiden kieliopillisen rakenteen mukaan käyttäen koneopittua suomen kielen syntaksijäsennintä (Kanerva et al. 2018). Näin saamme tarkan analyysin sanojen perusmuodoista ja morfologiasta sekä lauserakenteesta. Tämän jälkeen louhimme tekstistä tiettyjä kieliopillisia rakenteita, jotka suurella todennäköisyydellä sisältävät viittauksen johonkin nimikkeeseen tai ammattiin. Käytössämme olevissa elokuvien sisältöselosteissa ammatit mainitaan usein suoraan henkilöiden nimien yhteydessä hahmoja esiteltäessä. Siksi kohdennamme louhinnan kahteen tällaiseen rakenteeseen, nimikemäärittäeseen (esim. *lehtori Virtanen*) ja appositioon (esim. *Virtanen, matematiikan lehtori*). Molemmat rakenteet ovat suoraan tunnistettavissa virkkeen kieliopillisesta analyysistä. Ammattitermit voivat kuitenkin esiintyä myös yksinään mainitsematta henkilöä nimeltä esimerkiksi virkkeen subjektina tai objektina (esim. *Koulussa lehtori yllättää oppilaansa lukemasta uutista ja lopettaa tunnin kesken.*), ja näin ollen jotkin ammatit voivat jäädä näillä kieliopillisilla säännöillä huomaamatta. Seuraavaksi laajennamme vielä kerättyä termiluetteloa käyttämällä suomenkielisen word2vec-mallin tuottamien sanavektoreiden samankaltaisuuksia. Kyseisessä word2vec-menetelmässä (Mikolov et al. 2013) tuotetaan sanoille matemaattiset vektorit niin, että semanttiselta merkitykseltään samankaltaiset sanat, kuten synonyymit tai muutoin läheiset termit, saavat vektorit, joiden matemaattinen samankaltaisuus on suuri, kun taas sanoilla, jotka eivät liity toisiinsa, on alhaisempi samankaltaisuus. Kyseisten sanavektoreiden avulla voimme mallintaa datassa esiintyvien sanojen samankaltaisuutta. Etsimme jokaiselle jo kerättylle nimikkeelle kymmenen samankaltaisinta sanaa word2vec-mallin antamien samankaltaisuuksien avulla, ja näistä säilytämme ne, jotka esiintyvät vähintään kerran sisältöselosteaineistossamme. Kyseisen menetelmän avulla saamme laajennettua termiluetteloa lisäämällä siihen uusia synonyymejä tai muuten merkitykseltään läheisiä sanoja. Word2vec-malli esimerkiksi palauttaa termit *yliopettaja*, *yliopistonlehtori*, *rehtori* ja *opetusneuvos* alkuperäiselle hakutermitte *lehtori*.

Edellä kuvailtuja menetelmiä käyttäen keräsimme yhteensä 2586 perusmuotoistettua termiä. Automaattisten laajentamismenetelmien vuoksi tässä on kuitenkin mukana myös määreitä, jotka eivät tämän tutkimuksen puitteissa ole kovinkaan kiinnostavia (esimerkiksi *mies* tai *äiti*). Lopuksi poistammekin manuaalisesti kaikki ammatteihin liittymättömät termit kerätystä luettelosta. Sen jälkeen jää 1080 tämän tutkimuksen kannalta merkityksellistä termiä. Kun lopullinen luettelo arvoihin ja ammatteihin viittaavista termeistä oli kerätty, sovelsimme yksinkertaista merkkipohjaista hakua tunnistaaksemme näiden termien jokaisen erillisen esiintymän aineistossa. Tekstihaun tuloksena saimme tunnistettua aineistosta yli 14 000 yksittäistä arvoon tai ammattiin viittaavaa esiintymää.

Kunkin ammatin osalta laskimme sen mainitsevien elokuvien ensi-iltauosien keskiarvon ja keskihajonnan. Mitä pienempi keskihajonta on, sitä tiiviimmin ensi-iltavuodet ovat keskittyneet keskiarvon ympärille ja sitä tarkemmin ammatti on sidoksissa aikakauteensa. Tätä analyysia varten tiivistimme aineistoamme entisestään laajentamalla yhdyssanat, kuten *”yli#opettaja”*, niiden pääsanaksi (tässä tapauksessa *opettaja*), jos tämä pääsana itsessään on aiemmin tunnistettu ammattitermiksi. Tämä ehto on välttämätön, jotta välte-

tään yhdyssanamuotoisen ammatin laajentaminen muuksi kuin ammatiksi, esimerkiksi ”esi#mies” muotoon ”mies”.

Yhteiskunnan ja elokuvan rakennemuutos

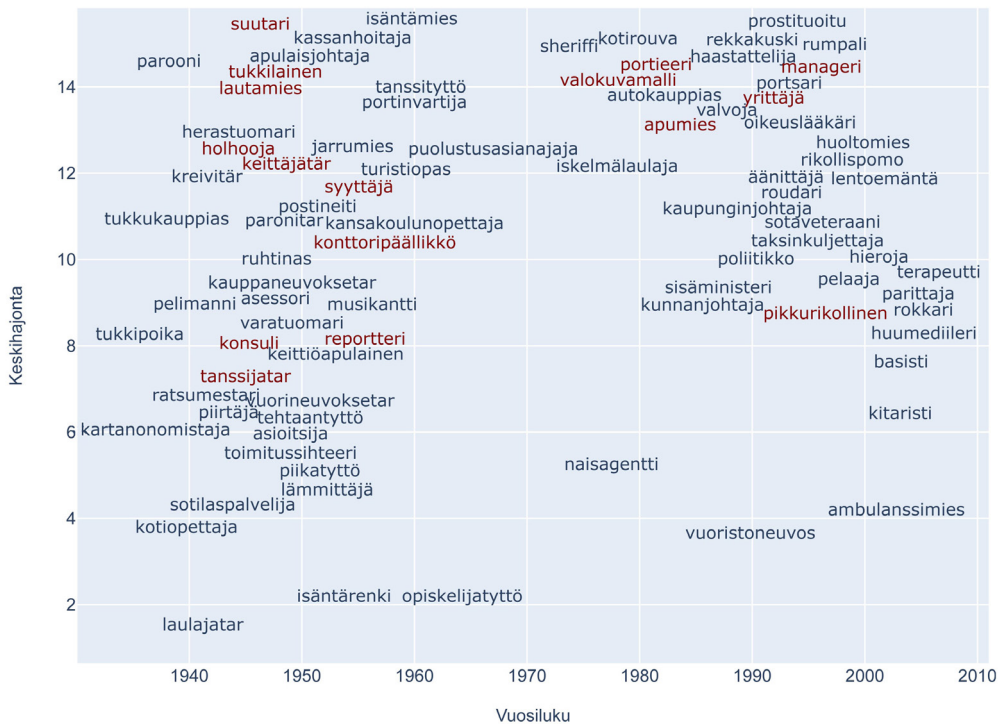
Elokuvien sisältöselosteista avautuu näkymä niihin tapoihin, joilla suomalainen elokuva on kuvannut sekä työelämää että yhteiskunnalliseen asemaan liittyviä arvostuksia. Jo löytämämme 1080 termin tai nimikkeen luettelo osoittaa, että elokuvatuotannossa kuvataan monipuolisesti sekä työntekoa että yhteiskunnallisia suhteita. Kuva 2 kokoaa yhteen analyysin tulokset. Kuvassa on esitetty ne ammatit ja arvot, jotka esiintyvät vähintään neljässä elokuvassa. Koska nimikkeet esiintyvät useammassa teoksissa tiettynä menneisyyden hetkenä, niillä on myös painoarvoa kotimaisen elokuvan ammatillisen profiilin kannalta. Tuloksissa esiintyy toki myös fiktiivisiä nimikkeitä, kuten ”vuoristoneuvos”, joka on Uuno Turhapuro -komedioiden humoristinen väännös vuorineuvoksesta. Koska pääjohtaja Tuura (Tapio Hämäläinen) esitellään ”vuoristoneuvoksena” useassa Turhapuro-elokuvassa, tämä nimike nousee esille myös analyysissämme.

Vaaka-akseli kuvaa keskimääräistä ensi-iltavuotta ja pystyakseli ensi-iltavuoden keskihajontaa. Mitä pienempi keskihajonta on, sitä vahvemmin nimike keskittyy tiettyyn ajanjaksoon, ja näin ollen kuvaajan alareunassa esiintyvät ammatit ovat erityisen tarkkoja omalle ajanjaksolleen. Esimerkiksi ”vuoristoneuvos” sijaitsee kuvassa alhaalla, 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, jolloin tätä nimikettä todella käytettiin lyhyen ajan sisällä tuotetuissa Turhapuro-elokuvissa.

Kuvassa 2 ammatit, jotka on merkitty punaisella, esiintyvät vähintään kymmenessä elokuvassa, mikä tarkoittaa, että – suomalaisen elokuvan tuotantomääriin nähden – ne esiintyvät merkittävässä määrässä elokuvia. Taulukkoon on otettu vain ne ammatit, joiden keskihajonta on alle 15 vuotta. Kokonaisuutena tulokset luonnehtivat suomalaisen elokuvan ammatillista kirjoa 1930-luvulta 2000-luvulle, aikakautena, joka kattaa sekä studiokauden näytelmäelokuvan että 2000-luvun kotimaisen elokuvan uuden nousun. Nimikkeet painottuvat kuvassa vasempaan ja oikeaan laitaan, mikä johtuu siitä, että tuotannollinen volyymi oli korkealla juuri noina ajanjaksoina. Kuvan keskellä esiintyvä tyhjä alue johtuu aineiston luonteesta: 1960- ja 1970-luvulla Suomessa tehtiin vain vähän elokuvia, huonoimpina tuotantovuosina kotimaisia elokuvia tuli ensi-iltaan vain muutama. Heikoin vuosi oli 1974, jolloin ensi-iltaan valmistui kolme elokuvaa (<https://elonet.finna.fi/>). Tämän johdosta ammatteja, jotka esiintyvät esimerkiksi vähintään kymmenessä elokuvassa, löytyy huomattavan vähän, eikä myöskään neljän elokuvan kriteeri välttämättä täyty.

Punaisella merkityt nimikkeet kertovat siis nimikkeiden yleisyydestä. Studiokauden elokuvassa nähtiin suutareita ja tukkilaisia, epäilemättä maaseudulle sijoittuvissa draamoissa, kun taas kaupunkiin sijoittuvissa kertomuksissa esiintyi konsuleita ja keittäjättäriä, reporttereja ja tanssijattaria.

On otettava huomioon, että merkittävä osa suomalaisista elokuvista oli sijoitettu menneisyyteen, tuotantoajankohtaa edeltävään maailmaan (Salmi 1995, 6–21). Kansallisen audiovisuaalisen instituutin Elonet-tietokannassa 12,5 % pitkistä näytelmäelokuvista on luokiteltu historiallisiksi elokuviksi. Vuosina 1935–1961 menneisyyteen sijoitettujen teosten osuus oli keskimääräistä suurempi, 15,8 % (<https://elonet.finna.fi/>). Historiallisten elokuvien

Kuva 2. Ammatit, jotka esiintyvät vähintään neljän elokuvan sisältöselosteessa, esitettyinä elokuvien keskimääräisen ensi-iltavuoden (vaaka-akseli) ja ensi-iltavuoden keskihajonnan (pystyakseli) mukaan. Ammatit, jotka esiintyvät vähintään 10 elokuvassa, on havainnollistettu punaisella, ja vain ammatit, joiden keskihajonta on alle 15 vuotta, on sisällytetty.

osuus selittää sen, miksi arvojen ja ammattien joukkoon kohoaa paroneja, paronittaria, ruhtinaita ja kartanonomistajia. Elokuvat ovat kuvitelleet menneisyyden yhteiskuntaa ja sen sosiaalisia suhteita, useimmiten 1800-lukua ja 1900-luvun alkua. Sääty-yhteiskunnan muisto oli vahvasti läsnä. Elokuvien paronit ja kreivittäret eivät viittaa ammattiin vaan yhteiskunnalliseen arvoon: näissä tapauksissa nimenomaan aatelistarvoon. Studiokauden suomalaisen elokuvan näkökulmasta oli kyse menneisyyden muistosta – tai pikemminkin siitä, miten menneisyys yhä eli. Aateloinnit oli Suomessa kielletty itsenäistymisen jälkeen vuonna 1919, mutta aatelistarvoja toki yhä oli (Haikari et al. 2020). Studiokauden elokuvassa aatelistarvoja esiintyi historiallisten elokuvien, kuten *Kajastuksen* (1930), *Kulkurin valssin* (1941) tai *Kulkurin tytön* (1952), lisäksi myös aikalaiselokuviissa, jotka sijoittuivat nykyhetkeen. Hyvä esimerkki on vuonna 1934 valmistunut *Siltalan pehtoori*, jonka henkilögalleriaan kuuluvat muun muassa sellaiset hahmot kuin paroni ja paronitar Silfversköld.

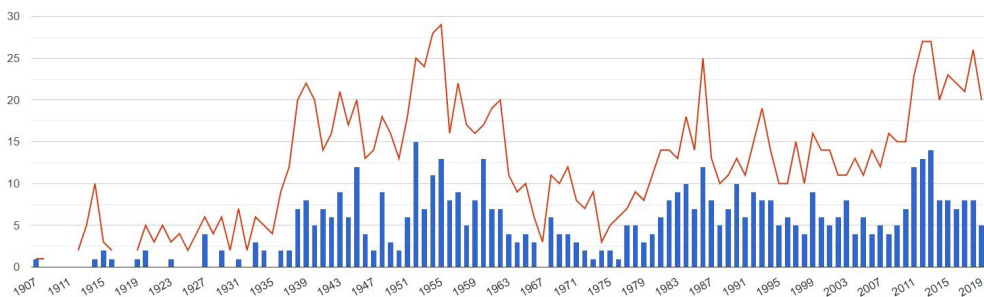
Valkokankaalla nähty yhteiskunta oli studiokaudella hierarkkinen, suorastaan dikotominen. Se oli toisaalta konsulien ja asessorien, toisaalta jarrumiesten ja keittiöapulaisten maailma. Sääty-yhteiskunnan muisto oli vahva, mutta aineiston voi tulkita viittaavan myös luokkayhteiskunnan syntyyn, prosessiin, joka oli käynnistynyt 1800-luvulla teollistumisen seurauksena (Haapala 1986). Aineistosta nousevat esille teolliseen kulttuuriin liittyvät ammatit, kuten tehtaantytö tai lämmittäjä. Toisaalta tämän aineiston valossa kaupunkilaisen teollisuusyhteiskunnan kuvaus ei näytä kovin vahvalta. Sen rinnalla dominoi talonpoikainen maailma suutareineen ja tukkilaisineen.

Studiokauden suomalaisen elokuvan yleisimpien ammattien ja arvojen listaa tulkitessa olennaiselta näyttää yhteiskunnallisten suhteiden ”lajityypillisyyttä”. Aineisto sisältää niitä nimikkeitä, jotka esiintyvät elokuvatuotannossa usein, mikä puolestaan korostaa elokuvalajien merkitystä: historialliset elokuvat, maaseudulle sijoittuvat draamat ja kaupunkilaiset salonkiaiheet ovat edellyttäneet tietynlaisia rooleja.

Vaikka nimikkeissä on kyse siitä tavasta, jolla tekijät antoivat rooleja elokuvien pää- ja sivuhenkilöille, niiden kautta avautuu näköala yhteiskunnalliseen muutokseen. Tämä muutos konkretisoituu, kun studiokauden asetelmaa vertaa myöhempään kehitykseen. Kuvan 2 oikea laita, elokuvat 1980-luvulta tähän päivään, esittävät kokonaan toisenlaisen ammatillisen kirjon kuin studiokauden tuotanto. Rekkakuskin, portsarin ja autokauppi-
aan lisäksi elokuvien henkilöhahmot toimivat muun muassa poliitikkoina ja kaupunginjohtajina. Myös modernissa elokuvassa useat nimikkeet viittaavat elokuvan lajityyppiin, kuten naisagentti ja pikkurikollinen. Yhteiskunnan laitapuolen ammatit ovat myös olleet ahkeran kuvauksen kohteena, kuten sellaiset nimikkeet kuin prostituoitu, rikollispomo, parittaja ja huumeidiileri kertovat. Poikkeuksellisen selvästi 2000-luvulla nousee esille musiikkielämä, johon viittaavat sellaiset määritteet kuin kitaristi, basisti ja rokkari. Musiikkiin kytkeytyviä määritteitä oli myös studiokauden elokuvassa, kuten pelimanni ja musikanntti, mikä kertoo musiikin tekemisen merkityksestä vuosikymmenestä riippumatta, mutta 2000-luvulla nimikkeitä on poikkeuksellisen paljon. Voi esittää kysymyksen siitä, miten hyvin sisältöselosteiden tekoälypohjainen analyysi tunnistaa ammatin tai arvon. Lopulta on kyse niistä keinoista, joilla elokuvat liittivät henkilöhahmoihin attribuutteja. Jos 1930-luvun elokuvassa tällaisia attribuutteja tarjosivat työpaikka ja omaisuus, 2000-luvulla nimikkeet saivat elämäntavallisia piirteitä.

Ammattien ja arvojen esiintyvyys

Suomalaisten elokuvien esittämien yhteiskunnallisten roolien kirjoa voi tarkentaa Elonet-tietokannasta saatavan kokonaiskuvan avulla. Olemme MoMaF-hankkeessa imuroineet kaikkien kansallisfilmografian elokuvien metatiedot, mihin edellä kuvattu analyysi perustuu. Sisältöselosteen lisäksi ammasteista ja arvoista, ja ylipäättään henkilöihin liitetyistä attribuuteista, saa tietoa rooliluettelosta, jossa on henkilön nimen lisäksi myös ammattiin tai arvoon viittaavia määritteitä, kuten ”komisario Palmu” ja ”vänrikki Koskela”,

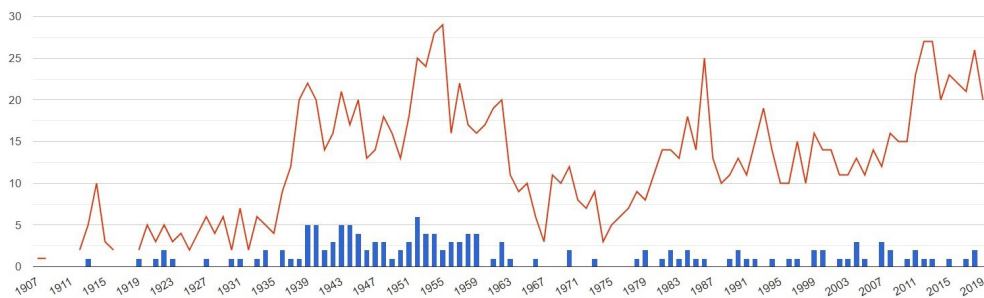

Kuva 3. Poliisien, komisarioiden ja konstaapelien esiintyminen suomalaisessa näytelmäelokuvassa. Punainen viiva kertoo vuosittain tuotettujen elokuvien määrän, sininen palkki osoittaa ne elokuvat, joissa poliisi esiintyy. Lähde: MoMaF-projektin tietokanta, Harri Kiiskinen.

tai vain pelkkä ammatti ("konstaapeli 1", "konstaapeli 2"). Kun sisältöselosten ja rooliluettelon tiedot yhdistetään, saadaan kokonaiskuvaa siitä, miten yksittäisen ammatin tai arvonimen esiintyvyys suomalaisessa elokuvassa on muuttunut. Esitämme seuraavassa muutaman esimerkin. Kaikissa visualisoinneissa nähdään tuotannon kokonaisvolyymi (punainen viiva) sekä nimikkeen esiintymisen absoluuttiset määrät vuosittain (sininen palkki). Kuva 3 yhdistää poliisien, komisarioiden ja konstaapelien esiintymät ensimmäisestä suomalaisesta näytelmäelokuvasta lähtien.

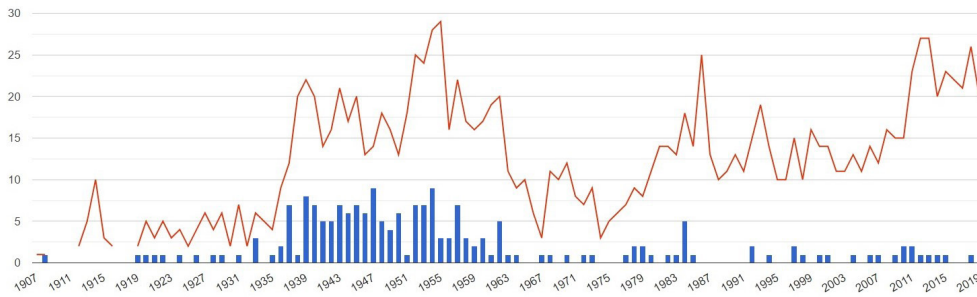
Valtaosa kuvan 3 viittauksista tapahtuu nimikkeellä "poliisi", ja kaaviota voisi vielä täydentää kokoamalla viittaukset nimismiehiin ja vallesmanneihin. Joka tapauksessa kuva antaa suuntaa ja kertoo siitä, miten merkittävästi virkavalta on ollut suomalaisessa elokuvassa läsnä alusta lähtien. Kuvan lukemat viittaavat esiintymiin, ja jos nämä absoluuttiset määrät suhteuttaa tuotantomääriin, voi todeta, että poliisit ovat keskeinen osa kotimaista elokuvaa riippumatta valmistumisajankohdasta. Kyse ei ole vain siitä, että poliisi edustaisi valtiovaltaa. Poliisien läsnäolon voi tulkita luottamuksen ja läheisyyden merkinä. Riikka Kallio (2021, 2) on kiinnittänyt huomiota kansanomaisen poliisirepresentaation merkitykseen. Poliisit voivat olla rikoksia selvitteleviä viranomaisia, mutta he ovat myös yhteisön jäseniä. Studiokauden tuotannossa tätä sympaattista, koomistakin poliisihahmoa edusti Arne Tarkaksen luoma poliisipari Koukku ja Ripatti elokuvissa *Paksunahka* (1958), *Opettajatar seikkailee* (1960) ja *Oksat pois* (1961).

Poliisien läsnäoloa suomalaisessa elokuvassa voi verrata sotilasarvoihin. Kokonaisuutena sotilasarvot esiintyvät huomattavasti vähemmän, vaikka esimerkiksi *Tuntemattoman sotilaan* eri versiot ja muut sota-aiheiset tai kasarmeille sijoittuvat elokuvat ovat olleet merkittävä tuotannon haara (Laine 1994). Kuvaan 4 on koottu viittaukset kersantteihin, luutnantteihin, majureihin ja eversteihin.

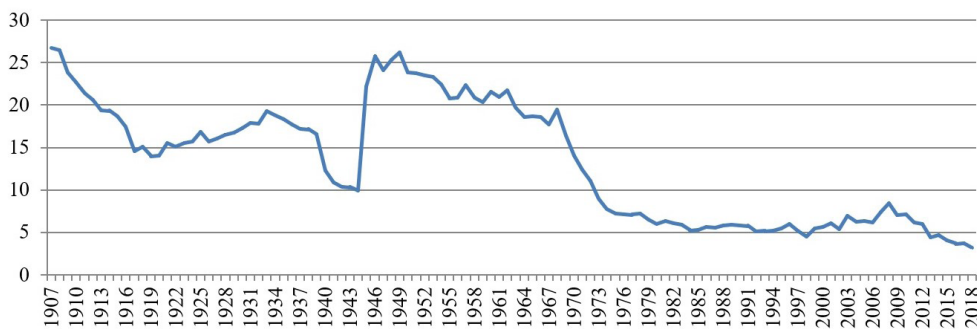

Kuva 4. Kersantit, luutnantit, majurit ja everstit suomalaisessa näytelmäelokuvassa. Lähde: MoMaF-projektin tietokanta, Harri Kiiskinen.

Sotilasarvot esiintyvät kotimaisessa elokuvassa tasaisesti, tosin ne painotuvat ennen kaikkea sotavuosien ja 1950-luvun tuotantoon. Studiokauden merkitys näkyy voimakkaasti niin ikään koulutukseen viittaavien attribuuttien kohdalla. Kuva 5 yhdistää viittaukset ylioppilaisiin ja tohtoreihin. Tohtori-sana on monitulkintainen, sillä se on voinut viitata myös lääkärin koulutuksen saaneisiin. Joka tapauksessa näyttää selvältä, että koulutustaso on erityisen vahvasti esillä elokuvatuotannossa 1930-luvun puolivälistä 1950-luvun lopulle. Minna Vuorio-Lehti (1997, 95–122) on suomalaisen ylioppilastutkinnon historiaa käsittelevissä tutkimuksissaan todennut, miten voimakkaasti ylioppilaiden määrä kasvoi juuri noina vuosikymmeninä. Todellinen kasvupiikki alkoi kuitenkin vasta 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.

Kuva 5. Ylioppilaat ja tohtorit suomalaisessa näytelmäelokuvassa. Lähde: MoMaF-projektin tietokanta, Harri Kiiskinen.

Kuva 6. Ylioppilaat ja tohtorit suomenkielisessä sanoma- ja aikakauslehdissä. Taulukossa niiden sivujen määrä, joissa ”ylioppilas” tai ”tohtori” esiintyy, on suhteutettu digitoitujen sivujen määrään vuosittain (%). Lähde: Kansalliskirjaston digitaalinen kokoelma. Hannu Salmi 7.10.2022.

Elokvien antamaa kuvaa voi verrata siihen, miten suomenkielinen sanoma- ja aikakauslehdistö viittasi ylioppilaisiin ja tohtoreihin samalla aikavälillä. Kuvassa 6 on esitetty viittaukset siten, että viittausten määrä on suhteutettu kunakin vuonna käytettävissä olevien digitoitujen sivujen määrään. Tämä on välttämätöntä, sillä digitointiaste ei ole kattavaa 1940-luvulta eteenpäin. Aineistoa on kuitenkin riittävästi, niin paljon, että sen perusteella voi vetää johtopäätöksiä käsitteiden esiintyvyydestä.

Koulutustasoon viittaavat sanat ”ylioppilas” ja ”tohtori” mainittiin erittäin vahvasti printtimediassa 1900-luvun alussa ja uudelleen välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Arvojen inflaatio alkoi vasta 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Silmiinpistävää suomalaisen elokuvan kohdalla on kuitenkin, että ylioppilaat ja tohtorit ovat erittäin harvinaisia 1930-luvulle asti. On toki todettava, että kaikkia elokuvassa esiintyviä henkilöitä ei välttämättä rooliluettelossa tai sisältöselosteessa tuotu esille. Silti aineisto viittaa elokuvan sosiaaliseen paikantamiseen tavalla, jossa koulunkäynti ei ole ollut keskiössä. Vasta studiokauden alkaessa koulutuksen merkitys korostuu. Osaltaan tähän vaikuttivat myös geneeriset syyt: elokuvien aiheissa toistui 1800-luvun ja 1900-luvun alun säätyläiskuvaukset, joissa maaseudulle saapuva ylioppilas oli menneen maailman merkki.

Ei ole yllätys, että suomalaisen elokuvan ammatillisessa kirjossa maaseututyöt vähenevät 1950-luvulta lähtien. Tästä kielii esimerkiksi piian, rengin, isännän ja emännän ammattien vähittäinen tyrehtyminen valkokankaalla siinä tilanteessa, jossa kotimaisen elokuvan yleisökin siirtyi maalta kaupunkeihin. Vuosituhannen vaihteen jälkeisissä elokuvissa palveluammatit, rikollisuus ja

elämäntavalliset roolit painottuvat. Muutos ei kuvasta vain pitkän aikavälin yhteiskunnallista kehitystä vaan ennen kaikkea sitä, miten elokuvissa on luonnehdittu henkilöitä ja rakennettu suhdetta yleisöön.

Lopuksi

Tämän artikkelin tavoitteena oli luoda kokonaiskuvaa suomalaisen näytelmäelokuvan ammattiteistä ja arvoista vuodesta 1907 lähtien. Tavoitteena oli myös tutkia metatietoaineiston heuristisia mahdollisuuksia. Kokonaiskuvan rakentamisessa hyödynsimme useita reittejä ja mahdollisuuksia. Toisaalta käytimme lähtökohtana YSA-luokittelun tarjoamaa ammatillista rekisteriä, toisaalta etsimme keinoja tunnistaa vapaasta tekstistä sellaisia termejä, joilla YSA-luokittelua voi täydentää. Tässä menetelmässä huomionarvoista on se, että sisältöseloste ei ole aikalaisteksti, elokuvan syntyajan tuote, vaan kansallisfilmografiaprojektin aikana tuotettu kuvaus. Se on kuitenkin luonteeltaan teksti, joka pyrkii puhumaan elokuvasta sen omalla kielellä, niiden ammattien ja arvojen mukaan, joita elokuvan dialogissa käytetään. Tämän lisäksi nojautuimme niihin attribuutteihin, joita elokuvien roolihahmoille krediiteissä annettiin.

Metatiedot ovat arkistoinnin ja tietohallinnon tuote. Silti ne kuvaavat hyvin myös elokuvien historiallista luonnetta pyrkiessään käyttämään sitä kieltä, jota teoksissa käytetään. On olennaista muistaa, että metatieto on myöhemmän historiallisen perspektiivin tuote. Olisi mahdollista tutkia elokuvien yhteiskunnallista maailmaa myös dialogin tai visuaalisten vihjeiden kautta, esimerkiksi nojautumalla puheentunnistukseen ja etsimällä mainintoja sellaisistakin ammattiteistä, joiden edustajia elokuvissa ei varsinaisesti esiinny mutta joista keskustellaan, tai hyödyntämällä objektintunnistusta esimerkiksi paikantamalla merkkejä työnteon välineistä, univormuista tai muusta rekvisiitasta.

Emme ole tässä artikkelissa käsitelleet ammattinimikkeiden tai arvonimien historiallisia muutoksia kovin yksityiskohtaisesti. On kuitenkin ilmeistä, että mitä lähemmäs nykypäivää tullaan, sen vähemmän ammattiteillä tai arvonimillä on merkitystä elokuvan henkilöiden karakterisoinnissa. Samoin nimikkeiden sukupuolittuneisuus on vähentynyt vuosikymmenien kuluessa. Kun 1930-luvun elokuvissa oli ”opettajia” ja ”opettajattaria”, 2000-luvun elokuvassa on vain yksi nimike. Kiinnostavaa on, miten tämä muutos laajemmin tapahtui. Olisi mahdollista tutkia ammattien ja yhteiskunnallisten hierarkioiden mielikuvitusta vieläkin laajemmin, asettamalla valkokankaan maailma osaksi laajempaa kulttuurituotannon virtaa.

Lähteet

Haapala, Pertti (1986) *Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Haikari, Janne; Hakanen, Marko; Lahtinen, Anu & Snellman, Alex (toim.) (2020) *Aatelin historia Suomessa*. Helsinki: Siltala.

Kallio, Riikka (2021) *Reinikainen – koko kansan poliisi. Poliisista välittyvät mielikuvat 1980-luvun televisiosarjassa*. Pro gradu -tutkielma. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto.

Kanerva, Jenna; Ginter, Filip; Miekka, Niko; Leino, Akseli & Salakoski, Tapio (2018) *Turku Neural Parser Pipeline: An End-to-End System for the CoNLL 2018 Shared Task*. In Proceedings of the CoNLL 2018 Shared Task: Multilingual Parsing from Raw Text to Universal Dependencies.

- Kujala, Jukka (2008) *Miesopettaja itsenäisyyden ajan Suomessa elokuvan ja omaelämäkerran mukaan*. Kasvatustieteiden tiedekunta, Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö, Oulun yliopisto. Acta Universitatis Ouluensis. E Scientiae Rerum Socialium 97. Oulu: Oulun yliopisto.
- Laine, Kimmo (1994) *Murheenkryyneistä miehiä? Suomalainen sotilasfarssi 1930-luvulta 1950-luvulle*. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Lindqvist, Antti (1996) Sisi hento valkoinen. Teoksessa *Viran varrelta. Toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa*. Toim. Ulla Piela. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto, 145–150.
- Mikolov, Tomas; Chen, Kai; Corrado, Greg & Dean, Jeffrey (2013) *Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space*. In Proceedings of Workshop at International Conference on Learning Representations (ICLR).
- Piela, Ulla (toim.) (1996) *Viran varrelta. Toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa*. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto.
- Salmi, Hannu (2002) *Kadonnut perintö. Näytelmäelokuvan synty Suomessa 1907–1916*. Julkaisija: Suomen elokuva-arkisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salmi, Hannu (1995) Tanssi yli historian. Suomen menneisyys elokuvan kuvaamana. Teoksessa *On maamme Suomi. Isänmaan historia kotimaisen näytelmäelokuvan kuvastimessa*. Toim. Kari Uusitalo & Kai Vase. Edita, Helsinki, 6–21.
- Salmi, Hannu (1990) Varjostettua valoa. Sairaalamiljöön kirjallisuudessa ja elokuvassa. *Filmihullu* 3/1990, 40–43.
- Stenvall, Jari (1996) Virkamies suomalaisessa elokuvassa. Teoksessa *Viran varrelta. Toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa*. Toim. Ulla Piela. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto, 151–161.
- Uusitalo, Kari (1996) Virkavalta kotimaisella valkokankaalla. Teoksessa *Viran varrelta. Toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa*. Toim. Ulla Piela. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto, 134–143.
- Vuorio-Lehti, Minna (1997) Ylioppilastutkinto itsenäisessä Suomessa. Harvojen mahdollisuudesta massojen tutkinnoksi. *Itsenäinen suomalainen koulu. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1997*. Helsinki: Suomen kouluhistoriallinen seura, 95–122.